

תקשורת במלחמה והשלכתה עלינו, מבט מזווית אמריקנית

אלוף (מיל) דוד עברי

כדי המלחמה התברר שמשדרי תעמולה והפצת אינפורמציה מוכוונת יכולים להשפיע על החלטות ומהלכי מלחמה, לא כל שכן על מורל הכוחות הלוחמים. נתבקשו גופי דוברות כדי לטפל בנושא. ואכן הוקמו כאלה ונקראו בשמות - מחלקות ליחסי ציבור או מחלקות לפרסום. באותה תקופה הגיעה טכנולוגיית הרדיו לבשלות והפכה שמושית וזמינה. יכולת זו שנתה בצורה משמעותית את היחס לתקשורת בכל מקום בעולם. אנשים קבעו את לוחות הזמנים שלהם כך שאפשר יהיה להיות בטווח קליטה של מקלט בעת שידורי החדשות. אלה הפכו לאלמנט תקשורתי חדש ומאד אפקטיבי, שהשפיע על הדרגים המחליטים. תוך כדי המלחמה גובשה תורת ההפעלה הן בתחום האזרחי והן הצבאי, הגרמנים ניצלו את שידורי הרדיו לתעמולה ולמלחמה פסיכולוגית, תוך פנייה ישירה ליחידות לוחמות בחזית. לפעמים אף ציינו את שמות המפקדים של כוחות הברית, כדי להפגין את עומק הישגי המודיעין הגרמני. בכך גרמו לערעור מורל הלוחמים ועל כוחות הברית היה להתמודד עם הבעייה.

עקרון חופש הביטוי בתקשורת האמריקנית לא הוזנח. אך הבקורות כונו כנגד דרגי ממשל ולא נגד מהלכים צבאיים. לכאורה היה רושם שקיים חופש בטוי כמתבקש בחברה דמוקרטית, אך הבקורות היתה מאד סלקטיבית. התקשורת התנהגה ב"אחריות רבה" ושמרה בקפדנות על ההגבלות שהוטלו עליה או על אלה שהוסכם עליהן. היו אמנם מספר מועט של אנשי תקשורת שהביעו מחאה אך גם הם הקפידו הקפדת יתר לקיים את ההסכם. אכן, הרגשות הפטריוטיים היו דומיננטיים וחריגה לא היתה

מלחמת המפרץ השנייה (2003) אופיינה במתכונת מבוקרת של נהולת התקשורת בצד האמריקני. כתבים, שדרנים וצלמים נבחרו ומוינו, הודרכו והוכשרו ואח"כ צורפו לכוחות הלוחמים העיקריים ונעו עמם, כאשר קציני יחסי ציבור מתאמים אותם ומסייעים בידם. לכאורה גישה מהפכנית, ובדאי שונה בתכלית מהגישה שנקטה ע"י ארה"ב בפלישה לגרנדה (1983) בה מנעו באופן מוחלט סיקור תקשורת, בשלבים הראשונים.

ההתלבטות באשר לאופי השתתפות התקשורת במלחמות מלווה כל ממשל וכל צבא. הנטייה הטבעית היא לשתף את התקשורת כאשר הפעילות המלחמתית החזויה נמצאת בשליטה וסיכוייה להצלחה גבוהים. אולם כשנתקלים במצבי לחימה קשים, וכאשר יש לפעול בתחום האפור של הנורמות, קיימת נטייה להשיג חסיון בפני הפצת המידע, בהנמקה שהסיקור התקשורתי עלול לפגוע בבטחון שדה או בבטחון הלאומי.

לשון המאזנים נעה מצד לצד, בין הנורמה הגורסת שיש לאפשר חופש מידע לבין הרגישות לבטחון הלאומי הדורש לכאורה חסיון. אם נבחן לאחור מספר מלחמות, ניתן להגיע למסקנה שאופי המלחמות קבע את הגישה לחופש המידע ולא דווקא העיקרון הדמוקרטי של זכות הציבור לדעת.

במלחמת העולם השנייה הופעלה צנזורה, לעתים קשוחה. במקרים שונים ובתקופות שונות פורסמו רשימות של נושאים, עליהם חל איסור פרסום. בדצמבר 1941 סוכם על הפעלת צנזורה מתוך הסכמה. זוהי נקודת ציון חשובה מאד בנתיב היחסים בין בטחון לתקשורת. בתקופה זו הרגשות הפטריוטיים האמריקניים היו חזקים מאד. תוך

מתקבלת בצבור האמריקני.

במלחמת קוריאה, בראשית שנות ה-60, בקשו האמריקנים לחזור על הנסיון ממלחמת העולם השנייה, כלומר, להמשיך את הצנוורה בהסכמה, אך אופי המלחמה היתה שונה בתכלית. תכלית המלחמה לא היתה ברורה כמו במלחמת העולם השנייה. הפעם, לחמו האמריקנים במסגרת כוחות האו"ם ויחד עמם ספגו מפלות לא מעטות, עד שנאלצו לסגת למובלעת קטנה בדרום חצי האי הקוריאני, כדי להתארגן מחדש ולצאת למתקפה אשר זכתה להצלחה. בתקופת המשברים התקשתה התקשורת לשמור על הכללים הקשוחים שהוכתבו לה ע"י המפקדים הבכירים בשטח. אלה ניסו למנוע דווחים לא נעימים על מצב הכוחות, מעבר לכך, הם ניסו למנוע דווחים על פעולות בלתי מוסריות של הכוחות הדרום קוריאנים מחשש שדווחים אלה יפגעו ביחסי האמון בין הצבאות. מסקנת הפיקוד היתה שאין לסמוך רק על הצנוורה בהסכמה. מאחר ונמצאו כתבים שחרגו מהמגבלות, ננקטו נגדם פעולות נוקשות, חלקם גורשו וחלקם הועמדו לדין על חשיפת סודות צבאיים. התקשורת ובעיקר העתונות נדרשה לתמוך בפעילות הצבאית ולהמנע מלבקרה.

המוטו העיקרי גרס שזו מלחמה נגד השיטה הקומוניסטית, שיטת חיים המסכנת את אורח החיים והעולם הדמוקרטי. המאזניים נטו יותר ויותר לכוון החסיון, כלומר הבטחון הלאומי מחייב בקרה על הדווח. שוב הסתבר שהרגש הפטריטי אינו מספיק לרמת החסיון הנדרשת ויש לנקוט בצעדים משכנעים אחרים.

במלחמת וייטנאם שוב נראו הדברים באורח שונה. תכלית המלחמה לא זו בלבד שלא היתה ברורה, אלא שהפעילות הצבאית התקיימה במסגרת ה"פיקוד לסיוע צבאי". נשיא ארה"ב לא הביא את הנושא לאישור הקונגרס, ואף לא הוכרז פורמלית על מצב מלחמה. כיוון שכך, לא ניתן היה להפעיל את הצנוורה הצבאית הממוסדת, ובכל זאת נשמרה האמנה לצנוורה עצמית בהסכמה. התקשורת נטלה על עצמה מחויבות להתחשב בבטחון שדה, ומעבר לכך, התקשורת חסכה מן הצופים את זוועות המלחמה. לראשונה השתתפה הטלוויזיה כמכשיר לסיקור המלחמה. הכללים לשמוש בטלוויזיה גובשו תוך כדי הלחימה והיה היסוס מצד התקשורת למצות את כל האפשרויות הטמונות בטכנולוגיה זו. החומר ששודר נבחר בצורה מגמתית מבלי לפגוע במפקדים או בכוחות. לקראת סיום המלחמה רבו החיכוכים בין צורך התקשורת לדווח לבין המפקדים, כך

שהלכו ורבו המקרים בהם מפקדים בשטח מנעו מהכתבים לבצע את עבודתם. עם זאת האמנה להמנע מחשיפת סודות צבאיים נשמרה בהקפדה רבה על ידי התקשורת אשר בה בעת ביקרה קשות את הממשל, אליו הפנתה אצבע מאשימה, תוך ייצוג עמדות שונות של מפקדים בשטח. אלה טענו שלא ניתן להם חופש הפעולה הנדרש להשיג את משימותיהם והמגבלות הפוליטיות המוטלות עליהם ע"י הממשל הן הגורם העיקרי לאי הצלחה צבאית. לאחר המלחמה הותרו חרצובות התקשורת גם כנגד הדרגים הצבאיים, עד למצב שצבא ארה"ב איבד את ההילה והפך למוקצה בחברה. מצב שהקשה מאד על הצבא במשך תקופה ממושכת לשמר את האיכויות הנדרשות. השינוי בא בתקופתו של הנשיא רייגן אשר תרם רבות לשינוי תדמיתי של הצבא בקרב הציבור האמריקני, תוך יוזמות שונות של מתן הערכה וכבוד ובעקר בתוספות תקציביות גדולות לתקציבי הבטחון האמריקני.

תופעה קשה נוספת נחשפה לקראת תום המלחמה בווייטנאם וביתר שאת לאחר תומה. נסדקה האחדות האמריקנית המסורתית בעמידתה מאחורי הצבא. התקשורת הצליחה ליצור מאבק בין הממשל למנהיגות הצבאית. נשמעו האשמות מצד אנשי צבא (בדרך כלל אחרי פרישה) הטוענות כי ההדלפות לתקשורת על מחדלי הצבא באות מושיגטון. הם דחו את הטלת האחריות לכשלונות הצבאיים עליהם, וטענו כי הממשל הטיל עליהם הגבלות פוליטיות בלתי קבילות שמנעו הצלחות. התפתחויות אלה הביאו לשסע בחברה האמריקנית אשר לא שוקם אלא בתחילת שנות השמונים. יש הטוענים שלתקשורת היתה השפעה מכרעת על השסעים בחברה ואף כי נהגה באיפוק ובאחריות בשדות הקטל היא היתה קטלנית בהיבט חברתי צבורי. ב-15 באוקטובר 1983 הופעלו כוחות אמריקניים במבצע לכבוש האי גרנדה. במבצע זה נמנעה מהתקשורת נגישות בימים הראשונים והקריטיים. הצבא מנע גישת עיתונאים לאי, ואסר על ספינות נושאות עיתונאים להתקרב אליו, תוך איום בהטבעתן. השפעת לקחי מלחמת ווייטנאם היתה עדיין חזקה והתקשורת עדיין נחשבה איום שיש לטפל בו בקשיחות. היתה אמנם תכנית מתואמת ומוסדרת מראש לנושא יחסי הציבור, כמיטב הארגון האמריקני, מרבית הכתבים הוצבו על נושאים מטוסים שעגנה במרחק מן החוף, מצב שלא אפשר להם לראות את הנעשה בשדה הקרב. אמצעי התקשורת הטכניים שהועמדו לרשותם בנושאת המטוסים היו מבוקרים אף הם. החל מהיום השלישי ללחימה צורפו כ-15 כתבים לכוחות הלוחמים

בפיקוח קציני יחסי צבור אך זה היה לאחר עיקר הלחימה. הממשל האמריקני נתן גיבוי מלא למפקדים בשטח מאחר ומשקעי מלחמת ווייטנאם עדיין השפיעו מאד. המעניין הוא, שגם בציבור הרחב בארה"ב היתה הסכמה רבה למהלכי הצבא מול התקשורת, הציבור נתן גיבוי לפעילות הצבאית שמנעה סיקור תקשורת חפשי, רוח הפטריוטיזם האמריקני שבה להיות דומיננטית. למרות זאת הממשל והמנהיגות הצבאית חשו שהלכו רחוק מדי ובנובמבר 1983 מינה יו"ר המטות המשולבים גנרל ווסי, בברכת הממשל, ואולי ביוזמתו, ועדת בדיקה בראשותו של מיגור גנרל סידל במטרה לבדוק ולהמליץ על דרך הטיפול ביחסים בין הצבא לתקשורת בעת לחימה. גנרל סידל הגדיר את תפקיד הועדה: "להמליץ על דרכים בהן ניתן לאפשר סיקור תקשורת מירבי תוך התחשבות בצורכי בטחון השדה ובטחון הכוחות".

המלצתה העיקרית של ועדת סידל היתה לקיים מאגר שמות של כתבים צבאיים אשר ימוינו ויעברו הכשרה צבאית בסיסית כדי לעמוד בתנאי הלחימה החזוייה ולהבין את עקרונות המקצוע הצבאי. מתוך מאגר שמות זה ילקחו הכתבים לפי תור שיקבע לסקר את פעילות הכוחות בשטח. המלצות אלה אכן יושמו בקפידה רבה. כ-15 נציגי התקשורת והרשתות האמריקניות עברו את המיון וההכשרה והוכנסו למאגר. כדי לבחון את השיטה, הופעל המאגר במסגרת תרגילים, וב-1988 שולבו הכתבים בתרגיל גדול בהונדורס, כך שב-1989 בעת הפלישה לפנמה פעלו לפי גישה זו. אלא שבפנמה היה קל גם לכתבים אחרים להגיע והם נחשפו לאירועים מבלי שכוונו על ידי הצבא. כך שדיווחים של העיתונאים שלא מן המאגר האפילו על אלה של הכתבים מהמאגר. התוצאה היתה תחושה כבדה - השיטה לא עמדה במבחן המציאות ואיננה נותנת מענה מספק לבעיה. עם זאת, נוצר מצב שבו גם התקשורת וגם הצבא היו שותפים לאי ההצלחה, דבר שהשאיר אותם באותו צד במגמה לשפר ולקדם את שיתוף הפעולה. שיתוף פעולה זה הוא, קרוב לוודאי, ההישג העיקרי של ועדת סידל. הצבא חש מחויבות כלפי הכתבים שהוכשרו על ידו וסייע בידם להגיע למקומות אליהם כתבים אחרים לא הגיעו. היו גם דיווחים על כך שהצי צרף כתבים מהמאגר במדים, לפעילות במפרץ הפרסי, כשהם מוסווים כחיילים, כדי למנוע את ההתנגדות והביורוקרטיה של המדינות הנוגעות.

התסכול מארועי פנמה יצר משקע כבד, כך שהצבא ניסה להשתפר מאד מול התקשורת. לקראת מלחמת המפרץ הראשונה (1990-1991) נעשה שימוש ברשימת הכתבים

מהמאגר אשר תוגברה במספר גדול של כתבים שהוכשרו גם הם. הצד התקשורת שהיה מתוסכל חיפש פתרונות טובים מבלי שיגיע לחיכוך עם הצבא ובהסכמה עירקית החליטו לשגר כתבים וצלמים אמריקנים לבגדד, כדי לשדר את הצד העירקי בזמן אמת. העירקים שיתפו פעולה במטרה להשיג יתרונות תעמולתיים ואכן השידורים מבגדד התקבלו בזמן אמת, כאשר שדרים וצלמים פועלים מתוך ארץ אויב באישור ובמגבלות שהותוו על ידי המארחים. מסתבר שבעידן המודרני למדו כולם לחיות עם מצב זה, אשר היה נחשב לתופעה לא פטריוטית, בעבר הקרוב. הכתבות מבגדד היו היהלום שבכתר - הצלחתה האמיתית של התקשורת. לעומת זאת, מאגר הכתבים שהוכן מראש לא עמד בתחרות התקשורתית וגרם לתסכול הן בצבא והן בין הכתבים. הצבא הפעיל תדרוכים מוכנים ומבוקרים ולקח לעצמו את תפקיד הדווח.

היו כתבים שלא יכלו להשלים עם המצב וניסו יוזמות "פטריוטיות" להגיע לדיווחים מן השטח, כדוגמת הצוות של בוב סיימון מה-C.B.S שנפל בשבי העירקי, ומקרים דומים של כתבים אחרים באזור בצרה.

הצבא האמריקני ניסה להשיג שליטה מלאה בהשפעה על דעת הקהל. התדריכים נערכו בקפידה רבה ובבקרה ומהרגע הראשון היה ברור שלא תהיה סליחה להדלפות או לקלות לשון.

המסר הברור ביותר לגבי המדיניות, בו שודרה כוונת הממשל בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, היתה הדחתו המיידית של ראש מטה ח"א, גנרל (4 כוכבים) דוגן, לאחר שנתן ראיון לתקשורת בדרכו חזרה מסיוור אצל הכוחות במפרץ. בראיון נהג בלשון קלה, ממנה ניתן היה להסיק לגבי עקרונות התקיפה האווירית וכן על האפשרות לשימוש בפצצות חכמות תוצרת ישראל. דיק צייני, שהיה מזכיר ההגנה הדיח אותו מיידית מתפקידו. המסר נקלט בברור.

המשקע הכבד של מלחמת ווייטנאם המשיך ללוות את הממשל שמנע בתקיפות ובנחישות כל חשיפת חיכוך בין הדרג הצבאי לאזרחי. הדרג האזרחי נתן תמיכה רבה לדרג הצבאי (במגבלות הכלליים הדמוקרטיים) ודאג לחלק מחמאות רבות לאנשי הצבא.

ניתן לומר שבמלחמת המפרץ הראשונה זכה הממשל להישגים בנושא השליטה על המידע והפצתו. התקשורת זכתה בנקודות דוקא בגלל שדוריה מתוך בגדד, אך יצאה מתוסכלת מפעילותה בצד האמריקני, שם הרגישו שהצבא גנב את ההצגה על ידי התדרוכים האינטנסיביים והמקיפים,

שהפכו את הכתבים לפרשנים. ההצלחה הצבאית במלחמת המפרץ הראשונה זכתה לתמיכת ההמונים ומכאן שגם צעדי הממשל מול התקשורת זכו בתמיכה. שוב אנו עדים לתופעה שבמלחמה בה ההישגים בטוחים וקלים, ניתן לרסן את התקשורת ולפקח עליה. התקשורת מצדה נכנעת ומשלימה עם התכתיבים והפטרויטיזם שוב הופך דומיננטי.

במלחמת המפרץ השנייה (2003), חזרו האמריקנים על מתכון מלחמת המפרץ (1990) כלומר, סידור עבודה מתוכנן לכתבים ונהולם ע"י קציני יחסי ציבור, תוך מתן נגישות לכתבים לקרבות בזמן אמת כבר מהיום הראשון. הכתבים הוצבו בעיקר בכוחות הגדולים והיו מוגבלים, לא ניתן להם להתלות למבצעים מיוחדים או למבצעים מורכבים. הכתבים נותבו לחלונות צרים וטקטיים של הלחימה, והמפקדים הצבאיים היו אלה שנתנו את הדווח האופרטיבי והאסטרטגי. הכתבים היו עם הכוחות בשטח ויכלו לדווח על האווירה ולתאר את המורל בקרב הלוחמים. המתדרכים הצבאיים ואנשי הפנטגון ובראשם מזכיר ההגנה רמספלד היו אלה שנראו באופן רצוף באמצעי התקשורת. כתבים רבים היו מתוסכלים, וניסו שוב יוזמות פרטיות. חלקם נוטרלו למספר ימים וחלקם נשלחו אחר כבוד חזרה לארצם, תוך דאגה לשלומם ובטחונם האישי. גם כאן אנו עדים לתופעה שמלחמה קלה עם הישגים חזויים זוכה לתמיכת דעת הקהל. הפטרויטיזם דומיננטי והתקשורת חייבת להשלים עם ההגבלות המוטלות עליה.

סיכום

* כפי שצינתי בפתיח, אופי המלחמות קובע את הגישה האמריקנית לחופש המידע או חופש העתונות. בין הבטחון הלאומי לבין חופש העתונות נוטים האמריקנים להעדיף את הבטחון הלאומי.

* עד ועדת סידל, היחסים בין התקשורת לצבא הותאמו, תוך כדי מלחמות, לטכנולוגיות החדשות, כמו הרדיו והטלוויזיה. ועדת סידל ניסתה למצוא נוסחה לשיתוף פעולה, כאשר המוביל הוא הצבא ולא התקשורת. * ההסכמה הוולונטרית של התקשורת לעמוד בכללי הצנזורה עומדת במבחן במלחמות קלות אך נשחקת במצבים קשים.

* עצם הסכמה הוולונטרית לנסות ולמצוא כלים ושיטה לאפשר סיקור תקשורת מירבי תוך המנעות מפגיעה בבטחון שדה, יצרה שותפות בין התקשורת לצבא במגמה להמשיך ולהשתפר, ולא דוקא להטיל רפש זה בזה.

* הממשל האמריקני השיג הישגים משמעותיים בכך שהצליח להגביל את התקשורת בעת מלחמה. מנע שסע בין הצבא לממשל וקיבל את גיבוי דעת הקהל, מתוך ההערכה שבטחון לאומי קודם לחופש העתונות. * מצבנו בישראל שונה בתכלית. ההבדל הבסיסי הוא בכך שאיננו מעצמת-על, מצב שמטיל עלינו מגבלות רבות נוספות. מאחר ואיני מתימר להיות איש תקשורת, איני מעז להציע את הפתרונות המתאימים למצבנו. אך בטוחני שלא הגענו לאופטימיזציה ביחסי תקשורת-צבא וזאת בלשון המעטה. יש מה לעשות ולהשתפר במגמה להשיג את הפצת המידע באמינות ובמהירות תוך המנעות מפגיעה בבטחון השדה ובטחון הכוחות. ניתן לומר שאנו חוטאים בכך יום יום. אנו מספקים מידע מדויק ועדכני על יעילות הפיגועים, תוך פירוט הגורמים ליותר נפגעים וכו'. התקשורת נוהגת בתום לב תוך שלעתים איננה מודעת לנזקים. העתיד הקרוב יעמיד אותנו מול אמצעים חדשים שיאפשרו לתקשורת נגישות מבלי שתהיה נוכחת פיסית, למשל שימוש במזל"טים בכל תנאי ראייה, ניצול החלל למטרות איסוף מידע, או ניצול אמצעים לראיה ארוכת טווח. אמצעים חדשים פותחים אפשרויות רבות ומוטב לתאם מראש את הדרך והשיטה לאופטימיזציה בשיתוף הפעולה עם התקשורת. מסקנתי והמלצתי להקים ועדה משותפת אשר תבחן את הנושא ותמליץ על כללים אשר יוטמעו מבעוד יום. קל יותר להגיע להבנות ושיתוף פעולה בדיונים בחדרים ממוזגים מאשר בזמן שנפגעים משדה הקרב מונחים לפניך.